

11. Липинський В. Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-ті роки // Автореф. дис... д-ра іст. наук: 07.00.01/В.В. Липинський; Харк. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. – Х., 2001. – 39 с.

12. Майборода В. К. Особливості розвитку системи вищої педагогічної освіти в УРСР 1917–1941 рр./Майборода В. К.// У.І.Ж. – 1990. – №11. – С.58–64.

13. Марочко В., Хілінг Г. Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941). – К.: Наук. світ, 2003. – 302 с.

14. Мізерницький О. До II Пленуму ВУЦП Робос. Перший етап // Робітник освіти. – Березень–квітень 1925. Число 3–4 (5–6).

15. Мізерницький О. Перед лицем Жовтня (освітнянський профрух на Україні)// Народний вчитель. – 1927. – 7 листопада.

16. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.): Колективна монографія/ Відп. ред. С. В. Кульчицький: В 2 ч. – Ч.1. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – 445 с.

17. Пастухов В. П. Науково-педагогіческие кадры высшей школы / Пастухов В. П. – К.: Вища школа, 1983. – 57 с.

18. Ткачова Л.І. Інтелекція Радянської України в період побудови основ соціалізму/Л.І. Ткачова. – К.: Наукова думка, 1985. – 191 с.

References

1. Bondarchuk P. M. Polityka ukrai'nizacii' i profspilky USRR (1920-i rr.). – K.: In-t istorii' Ukrai'ny NAN Ukrai'ny, 2002. – 161 s.

2. Borysov V. L. Ukrai'nizacija ta rozvytok zagal'noosvitn'oi' shkoly v 1921–1932 rr. / V. L. Borysov // Ukrai'ns'kyj istorychnyj zhurnal. – 1999. – №2.

3. Vygovs'kyj M. Ju. Nomenklatura systemy osvity v USRR 1920–1930-h rokiv: social'ne pohodzhennja, personal'nyj sklad ta funkcii. – K.: «Geneza», 2005. – 306 s.

4. Gavryliv M. Zhovtneva revolucija ta vchytel'stvo. – H., 1925.

5. Gamrec'kyj I. S., Kalosha P. M., Pustiva V. D., Trocenko L. V. Narys z istorii' profspilkovogo ruhu osvityjan Vinnychchyny. – Vinnycja: Kontyent Prym, 2002. – 140 s.

6. Jefimenko G. G. Pro prychny pojavy «volobujevshhyny» // Problemy istorii' Ukrai'ny: fakty, sudzhennja, poshuky: Mizhvidomchij zbirnyk naukovykh prac'. – K., 2005. – Vyp.14.

7. Kas'janov G. V. Ukrai'ns'ka inteligencija 1920-h – 30-h rokiv: social'nyj portret ta istorychna dolja / Kas'janov G. V. – K.: Globus, Vik; Edmonton: Kanads'kyj in-t ukr. studij Al'berts'kogo un-tu, 1992. – 176 s.

8. Kac N. G. Sovetizacija rossijskogo uchitel'stva v gody njepra // Novyj istorycheskij vestnik [Elektronnyj resurs]. – Rezhym dostupu: //http://intellect-invest.org.ua/content/userfiles/files /social_history_pedagogic/material_period/Kaz_sovetizacija_uchitelya_v_godi_nepa.pdf.

9. Klicakov I. O. Pedagogichni kadry Ukrai'ny (1917–1937 rr.) / I. Klicakov. – Donec'k: Jugo-Vostok, 1997. – 310 s.

10. Kuz'menko M. M. Naukovo-pedagogichna inteligencija v USRR 20–30-h rokiv: social'no-profesijnij status ta osvith'o-kul'turnyj riven' / M. M. Kuz'menko. – 2004.

11. Lypyns'kyj V. Stanovlennja i rozvytok novoi' systemy osvity v USRR u 20-ti roky 2001 goda // Avtoref. dys... d-ra ist. nauk: 07.00.01 / V. V. Lypyns'kyj; Hark. nac. un-t im. V. N. Karazina. – H., 2001. – 39 s.

12. Majboroda V. K. Osoblyvosti rozvytku systemy vyshhoi' pedagogichnoi' osvity v URSR 1917–1941 rr. / Majboroda V. K. // U.I.Zh. – 1990. – №11. – S.58–64.

13. Marochko V., Hilling G. Represovani pedagogy Ukrai'ny: zhertyvy politychnogo teroru (1929–1941). – K.: Nauk. svit, 2003. – 302 s.

14. Mizernyc'kyj O. Do II Plenumu VUCP Robos. Pershyj etap // Robitnyk osvity. – Berezen'–kviten' 1925. Chyso 3–4 (5–6).

15. Mizernyc'kyj O. Pered lycem Zhovtnja (osvitjans'kyj profruh na Ukrai'ni) // Narodnyj vchytel'. – 1927. – 7 lystopada.

16. Narysy povsjakdennoho zhytja radjans'koi' Ukrai'ny v dobu nepu (1921–1928 rr.): Kolektyvna monografija / Vidp. red. S. V. Kul'chyc'kyj: V 2 ch. – Ch.1. – K.: Instytut istorii' Ukrai'ny NAN Ukrai'ny, 2009. – 445 s.

17. Pastuhov V. P. Naukovo-pedagogicheskie kadry vysshej shkoly / Pastuhov V. P. – K.: Vishha shkola, 1983. – 57 s.

18. Tkachova L. I. Inteligencija Radjans'koi' Ukrai'ny v period pobudovy osnov socializmu / L. I. Tkachova. – K.: Naukova dumka, 1985. – 191 s.

Protsenko V., graduate student, Taras Shevchenko National University of Kiev (Ukraine, Kiev)

Educational union in USSR in the early 1920s: subordination of Bolshevik power

The article deals with the problem of the attitude of the Soviet authorities to educational unions in Ukrainian SSR in the early 1920s, showing the activities of the trade union apparatus, which was charged with the politicization of educational trade union movement, the analysis of the main methods by which the Bolsheviks carried subordination of education unions in early 1920-s, Soviet power conversion union structures educators accountable for SSR and controlled-Union.

Keywords: Education, teachers, union ROBOS, functions of trade unions, state policies.

* * *

УДК 94(47)

Кивгила І. Г.,

здобувач кафедри історії України та суспільних дисциплін, Черкаський державний технологічний університет (Україна, Черкаси), milkers@yandex.ua

ВІДОБРАЖЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО КРЕДИТУ У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ ЕКОНОМІСТІВ–АГРАРНИКІВ ДОБИ НЕПУ

Досліджено науковий доробок вчених–аграрників у період нової економічної політики (1921–1929 рр.) у формуванні системи сільськогосподарського кредиту. Показано відображення організаційного становлення системи сільськогосподарського кредиту доколгоспного періоду у працях таких відомих економістів–аграрників 20-х рр. ХХ століття, як А. Лозовий, В. Качинський, П. Височанський, І. Подольський, О. Макаровський, Т. Німчинов, М. Гуревич. Констатується, що незважаючи на деяку вузьку проблематику робіт вищезгаданих вчених, їх історіографічна цінність визначається високим професіоналізмом та критичним підходом при оцінці процесів, що відбувалися у кредитній кооперації при радянській владі. Доводиться, що у радянську добу система кредитування села пройшла кілька етапів, що відрізнялися якісною своєрідністю та пов'язаних зі змінами соціально-економічної політики радянського уряду.

Ключові слова: аграрники, вчений, господарства, дослідження, дослідник, кооперація, кредитування, селянські господарства, сільськогосподарська кооперація.

У свій час до порушеної нами проблеми у ході власних наукових пошуків зверталися такі відомі українські дослідники, як С. В. Кульчицький, А. Г. Морозов, В. І. Марочко, В. М. Лазуренко [1]. Ми спробували подати власне бачення на підняту нами проблему з історіографічної токи зору.

Метою статті є висвітлення проблеми організаційного становлення системи сільськогосподарського кредиту на теренах України у доколгоспний період у працях економістів–аграрників 20-х років ХХ століття; об'єкт дослідження – праці вчених–аграрників 1920-х рр. з проблем сільськогосподарської кооперації; предметом дослідження є наукова спадщина економічної думки 1920-х рр., що знайшла своє відображення у працях вітчизняних вчених–аграрників досліджуваного періоду.

Завдання дослідження: виявити та систематизувати погляди вчених по теорії кооперативного кредиту з позицій впливу сільськогосподарського кредитування на розвиток селянського господарства.

У дореволюційний період сільськогосподарська кредитова кооперація являла собою найбільш ефективний та потужний фінансово–господарський механізм з обслуговування потреб сільського господарства, побудований на принципах самодіяльності та самостійності. Встановлення радянської влади поклато початок корінним змінам в організаційній структурі, методах та принципах роботи кредитової кооперації, її соціальної сутності.

Уже у 1920–ті рр. почали з'являтися дослідження, в яких узагальнювався досвід вітчизняних сільськогосподарських кооперативних організацій, роботи сільськогосподарського кредиту. Переважно це були представники української кооперації, які брали участь у безпосередній роботі кредитних кооперативних структур. Як вказував вчений–аграрник О. Лозовий, сільськогосподарська кооперація могла впоратися з поставленими перед нею виробничими завданнями з покращення технікою сільського господарства та інтенсифікації селянських господарств лише при організованому сільськогосподарському кредиту [2, с. 175].

У радянську добу система кредитування села пройшла кілька етапів, що відрізнялися якісною своєрідністю та пов'язаних зі змінами соціально–економічної політики радянського уряду.

У донепівській період кредитна кооперація пережила й пік свого розвитку по кількісним параметрам, пов'язаний з поступальними тенденціями попередньої еволюції, і момент практичного знищення у ході об'єднання у 1920 р. з практично державною споживчої кооперацією, що впливали з більшовицької доктрини побудови централізованої безтоварної економіки.

Поставлений політикою «воєнного комунізму» на межу економічної та політичної катастрофи, радянський уряд змушений перейти до використання товарно–грошових відносин для побудови соціалістичного суспільства. Таким чином, перехід до непу та необхідність створення дієвої системи сільськогосподарського кредиту змусило державно–партійне керівництво до відновлення інституту кооперативного кредиту. Однак його відродження, як і будівництво системи сільськогосподарського кредиту проходило під жорстким партійним та державним контролем. Збереження колишніх ідеологічних установок, що відносно сільського господарства означали його переведення на колгоспні рейки, а також фактичне збереження «воєнно–комуністичних» методів, визначили потворність та аномальність непівської моделі кредитної кооперації.

Дані протиріччя проявилися у працях вчених–аграрників, які присвячувались теоретичним проблемам розвитку радянського сільськогосподарського кредиту. Процес відновлення сільськогосподарської кредитної кооперації та пошуку шляхів та методів кредитування селянства у 1921–1922 рр. отримав в цей період лише фрагментарне висвітлення. Лише у 1923–1925 рр. почали з'являтися дослідження, в яких робилася спроба на фактичному матеріалі виявити та узагальнити досвід будівництва сільськогосподарської та кредитної кооперації на шляхах непу.

Переважаю праці даного періоду присвячувались різним аспектам безпосередньої організаційно–господарчої кредитної роботи [3, с. 7].

Велике значення для визначення основних напрямків систематичного дослідження питань становлення та функціонування системи сільськогосподарського кредиту мали наукові доробки В. Качинського [4]. Вчений сформулював загальні засади діяльності кредитно–кооперативної системи, яка мусила забезпечувати потреби індивідуальних селянських господарств у різних формах виробничого кредиту [3, с. 7]. В. Качин–

ський доводив необхідність подальшого вивчення та дослідження проблем залучення власних коштів селянства у систему сільськогосподарського кредиту. Вчений наводив власне бачення перспектив поєднання фінансових джерел держави, місцевих бюджетів та селянських накопичень.

Особливої уваги заслуговує ґрунтовне дослідження П. Височанського [5], в якому основна увага була приділена фінансово–економічним проблемам. У монографії вчений подає аналіз теорії сільськогосподарського кредиту. П. Височанський, аналізуючи значення сільськогосподарського кредиту, вказував, що в умовах селянського дрібного господарства кредит допомагає господарству розвиватися та розширюватись, сприяє відновленню основного та оборотного капіталу, допомагає у збуті продукції та постачанні сировини [5, с. 31]. Вчений зазначав, що впливаючи позитивно на розвиток окремих господарств, кредит тим самим набував і народногосподарського значення, адже сприяв збагаченню країни та матеріальному зміцненню мільйонів дрібних виробників, що в свою чергу вело до зростання їх купівельної спроможності і, відповідно, розширенню ринку збуту продуктів промисловості [5, с. 35].

П. Височанський вказував, що нормальну систему кредитових союзів та їхній центр можна було утворити лише на базі міцних низових товариств. На думку вченого, кооперативна система могла існувати та була раціональною тоді, коли утворювалась на мобілізованих у селян коштах, коли вона була регулятором серед кооперативних грошових засобів. Однак такого становища в часи народження радянського кооперативного кредиту не було, а кредитова кооперація відродилася на ті кошти, що їх виділяла держава [5, с. 220]. Це разом з прагненням держави безпосередньо розпоряджатися та контролювати кошти, що вона виділяла на кооперацію, на думку вченого й визначили державний характер системи кредитової кооперації. Цінним дане дослідження є й з тієї точки зору, що у даній роботі знайшли відображення висвітлення питань історії розвитку сільськогосподарського кредиту у межах Російської імперії та України.

Внесок у вивчення питань розвитку сільськогосподарської кооперації зробив український вчений І. Подольський, який проаналізував стан кооперативного кредиту та його значення для відновлення сільського господарства. І. Подольський користуючись величезним масивом статистичних матеріалів доводив, що зведений баланс радянської системи сільськогосподарського кредиту у 1926 р. дорівнював 1 228,2 млн. крб., що у порівнянні з балансом Держбанку становило 30%. Розпочавши роботу з мізерних сум – у 1923 р. – лише 15,2 млн. крб. – система сільськогосподарського кредиту поступово зайняла друге місце серед інших банків [6, с. 109].

І. Подольський вказував, що установи сільськогосподарського кредиту мали порівнюючи найменшу касову готівку, що зумовлювалось найменшою роллю в системі сільськогосподарського кредиту вкладів та поточних рахунків. Але щодо дисконтно–позичкових операцій, то тут до системи сільськогосподарського кредиту наближалася лише система комунальних банків.

Відносно власних коштів, то виключаючи Держбанк, як емісійний інститут, вченим зазначається, що власні кошти більшу, ніж у системі сільськогосподарського кредиту роль відіграють лише в системі акційно-комерційних банків [6, с. 110].

Спираючись на численні відомості, І. Подольський доводив, що основна маса позичальників установ сільськогосподарського кредиту була середняцько-бідняцькими прошарками селянства [6, с. 114]. Вчений вивчав й соціальний склад членів товариств, використовуючи офіційні дані досліджень Укрсельбанку та Центрального статистичного Управління України. Відповідно, вчений підсумовував, що члени товариств у деякій мірі були краще забезпечені засівною площею, ніж інші. Проте масу членів сіткових товариств системи сільськогосподарського кредиту складали ті самі бідняцько-середняцькі прошарки селянства, що взагалі складають основну масу українського селянства.

У той же час І. Подольський вказує на таку обставину, що за всіма ознаками господарства членів виявлялися в деякій мірі міцнішими за загальну масу селянських господарств. Вчений аналізує динаміку статистичних даних щодо розподілу селянства за групами, що володіють різними посівними площами і зазначає, що помітною ставала тенденція до зменшення бідняцьких шарів селянства й поширення середняцького сектору села [6, с. 115].

Подібні зміни спостерігалися й тоді, коли розподіляти й порівнювати селянські господарства за різною забезпеченістю робочою худобою. І. Подольський зазначав, що враховуючи той факт, що система сільськогосподарського кредиту задовольняла не більше як 25–30% усього селянського попиту на кредит, було б зарано приписувати всі позитивні зміни цілком за рахунок системи сільськогосподарського кредиту, однак під сумнів не ставився певний позитивний вплив системи сільськогосподарського кредиту на ці процеси.

Для аналізу ефективності сільськогосподарського кредиту вчений використовує дані вибіркового обстеження, проведеного у 1926–1927 рр. сільбанками з пропозиції Центросельбанку, в результаті якого було обстежено 10 227 позик, одержаних 4485 позичальниками. Вчений відстежував зміни у в селянських господарствах позичальників, що відбулися та проявилися у наступних показниках: оранка збільшилася з 5120 до 7251 дес. або на 42%, осадженням у сумі 41 тис. крб. на найманні робочої сили утворена можливість стороннього заробітку на суму понад 28 тис. крб. та дозволило одержати нові прибутки на суму 92 тис. крб. або на 33% від суми одержаних позик. Крім того, було встановлено, що у 1517 господарствах у наслідок одержання позик збільшився збут продукції на 158 тис. крб. або на 51% від загальної суми одержаних позик [6, с. 118].

Техніка кредитування населення на купівлю сільськогосподарських машин давала змогу селянинові додавати до «машинного кредиту» тільки незначну частину власних коштів, чим і пояснювалось порівняно незначне вкладання на цю мету власних коштів позичальників. Проте, на купівлю робочої худоби вкладення власних коштів позичальників досягло 48% позичених коштів. Головними чинниками збільшення

товарної частини продукції, на думку дослідника, були машини (64%) та насіння (105%).

І. Подольський зазначав, що не відмовляючись від визнання важливості призначення кредиту, воно не може бути само по собі надійним матеріалом для визначення ефективності сільськогосподарського кредиту. Адже придбання коня чи плуга за рахунок одержаної селянином в товаристві позики не може бути однозначним. В одному випадку це могло бути вигідним, рентабельним, тобто могло викликати позитивний ефект, в іншому випадку це могло стати навіть тягарем для селянина-позичальника, коли кінь чи плуг не могли бути використані належним чином, рентабельно [6, с. 119]. Натомість певний підкреслював необхідність досягнення явища «підвищення загального добробуту позичальників установ сільськогосподарського кредиту, явище переходу бідняцьких господарств у шабель середняцьких», що свідчило б про господарський ефект. І коли ці явища були наслідками впливу сільськогосподарського кредиту, тоді можна було б говорити про ефективність кредиту.

І. Подольський вказував, що для того, щоб як слід допомогти селянству кредитом, не можна покладатися на формальний бік справи (певне призначення кредиту), а необхідно якнайдосконаліше вивчати кожне селянське господарство, якому потрібний кредит. Кредит не розглядався вченим як панацея, що може боронити селянство від усіх злиднів – тому кредитові заходи необхідно вживати одночасно і координовано з організаційно-технічними заходами (насамперед агрономічними), з заходами дійного кооперування населення, з заходами страхування худоби, будівель, хліба, та й самого господаря (адже кредитова установа ніколи не зможе замінити собою роль страхової установи) [6, с. 160].

На початковому етапі створення загальноукраїнської системи кооперативного сільськогосподарського кредиту виходять дослідження, в яких вчені намагалися широко висвітлювати основні функції кредитної сільськогосподарської кооперації та народногосподарського значення її діяльності.

О. Макаровський також досліджував історію сільськогосподарського кредиту, відводячи йому місце головної форми масового об'єднання села. Дослідник звертався до вивчення організаційно-фінансової діяльності всіх ланок кредитної сільськогосподарської кооперації, висвітлював питання, пов'язані з ефективною організацією практичної щоденної роботи кредитної сільськогосподарської кооперації, а також ділових стосунків її осередків з селянським господарством та державними органами [3, с. 12].

Вчений у своїх працях пояснював й форми кредиту. Так, за формою одержання реальних цінностей він поділяв їх на грошові та товарні кредити, за строками – на довготермінові та короткотермінові. Обидві форми кредиту розвивалися та займали відповідне місце в оборотах та балансі товариства залежно від розвитку двох його форм роботи: кредитної та торгівельно-посередницької. Однак, як вказував вчений, у процесі роботи ці форми кредиту перепліталися при їх використанні, що давало кращий результат для кредитової та торгівельно-посередницької роботи. Зокрема, щодо довготермінових товарних кредитів

товариство могло розвивати свою позичкову операцію і тим самим збільшувати ті кошти для кредитової роботи, що одержувалися лише в грошовій формі [7, с. 109]. І навпаки – частину коштів, які товариства змушені були використовувати на кредитову роботу, воно могло виділити на розвиток торгівельно-посередницьких операцій [7, с. 110].

О. Макаровський звертає увагу на значення довготермінового кредитування для сільського господарства. Адже більшість заходів, що їх впроваджувало селянське господарство для свого розвитку, заходів, що потребували великих затрат як придбання реманенту, робочої худоби, потребували довготермінового кредиту, адже їх не можна було покрити за один сільськогосподарський рік коштом товарних лишків селянського господарства. Як відмічав О. Макаровський, чим слабшим було господарство, тим важче йому було здійснювати всі заходи без довготермінового кредиту [7, с. 111].

Вчений підкреслював, що видача групам села, які закінчували свій рік з мінусом, без товарних лишків, не довготермінового, а короткотермінового кредиту вела товариство на шлях прострочення членами своїх зобов'язань і масового відтермінування позичок, що далі призводило до руїни ті господарства, які нерозумно скористалися з короткотермінового кредитування, в той час, як вони не могли в процесі сільськогосподарського року покрити свої зобов'язання коштом прибутків свого господарства [7, с. 117].

Таким чином, О. Макаровський приходив до висновку, що невеликий розвиток довготермінового кредитування погіршував розвиток та корисність для господарства кредитових операцій, особливо для незможної частини села. Тому за основне завдання сільськогосподарських кредитових товариств та їх союзів у справі правильної постановки кредитових операцій вчений називав боротьбу за збільшення довготермінових кредитів [7, с. 117].

Виходили й узагальнюючі роботи, в яких дослідники на основі накопиченого у 1920–ті рр. матеріалу намагалися проаналізувати та підсумувати досвід становлення та функціонування системи сільськогосподарського кредиту на рейках непу. Так, О. Лозовий відстежував становлення системи сільськогосподарського кредиту, його ролі у відновленні селянських господарств. Вчений відмічав, що система сільськогосподарського кредиту була збудована на принципах, що забезпечували їй можливість сукупного впливу на селянське господарство. Переважно система була збудована у середній ланці. О. Лозовий звертав увагу на те, що спочатку положення про будівництво товариств сільськогосподарського кредиту визначало, що держава брала участь своїми капіталами у половині їх засобів, тобто мала половину впливу на справи товариства. місцеві організації, включно з місцевими радами, місцевими кооперативними організаціями та селянами, яких залучали через паї, брали участь у половині капіталів товариств і тому розділяли з державою вплив на другу ланку системи сільськогосподарського кредиту [2, с. 184]. Цим визначалася можливість для держави через цю ланку впливати на розвиток селянського господарства, але у той же час і максимальна приближеність її до місцевих

інтересів, місцевої агрономії, місцевих планів з розвитку місцевого господарства.

Далі побудова йшла таким чином, що були вказані основні канали, через які товариства сільськогосподарського кредиту мали наблизитися до селянського господарства – низова кредитна кооперативна мережа. З іншого боку було збудована вища ланка системи – республіканські банки, які очолював центральний сільськогосподарський банк.

Система сільськогосподарського кредиту, на думку вченого-аграрія О. Макаровського, була збудована у такий спосіб, щоб надати максимальний вплив державі через всі ланки цієї системи на розвиток селянського господарства, адже держава стояла на чолі в особі центрального сільськогосподарського банку та шляхом участі в усіх основних капіталах перших двох ланок системи сільськогосподарського кредиту. А з іншого боку, залучення низової кооперації і поступове її перетворення на справжню мережу кредитної кооперації забезпечувало, на думку вченого, справжню приближеність системи сільськогосподарського кредиту до інтересів на місцях та достатню можливість для неї впливати на кооперування селянських господарств, їх постачання та збут і на самі напрямки розвитку селянського господарства [2, с. 185].

З цього О. Лозовий робив висновок, що для того, щоб виконати завдання побудови кооперації в селянському господарстві так, щоб вона охоплювала основні процеси селянського господарства, а, з іншого боку, щоб збудувати систему сільськогосподарського в такий спосіб, щоб вона дійсно стала основним важелем, через який можна впливати на розвиток селянського господарства, слід було прагнути до того щоб темп зростання системи сільськогосподарського кредиту та темп зростання кооперування селянського господарства не відставали від темпу зростання селянського господарства, а навпаки, випереджали його. Натомість, вказував дослідник, співвідношення кооперування селянського господарства до розвитку у ньому індивідуальних процесів був гіршим за довоєнний [2, с. 186].

Вчений-аграрій О. Лозовий наголошував, що система сільськогосподарського кредиту повинна мати більш чи менш однорідну кооперативну мережу, на яку мала спиратися, однак, якої, на думку вченого, не вдалося збудувати. Дві третини низової мережі являли собою тип змішаних кооперативних одиниць, в яких поєднувались кредитні операції та торгівельні операції за свій рахунок та посередницькі операції та торгівля споживчими товарами. Цим, на думку вченого, створювалась небезпека використання кредитних коштів не з метою кредитування селянського господарства, не на цілі дрібного селянського кредитування, а ці засоби зав'язувались у товарному обороті, що завжало можливості правильного обороту засобів для селянського кредитування [2, с. 186].

Ідеальними товариствами низової мережі О. Лозовий називав кредитові товариства, в яких основними операціями мали бути саме кредитові операції та операції з прийому вкладів від селянського населення, в яких на другому місці мали стояти посередницькі операції, тобто операції зі збуту селянської продукції і з постачання селянського господарства засобами виробництва [2, с. 187].

Проблемі пошуку кращих організаційних форм первинної ланки системи сільськогосподарського кредиту – кредитного сільськогосподарського товариства та налагодженню механізмів його повсякденної діяльності були присвячені роботи Т. Німчинова [3]. Вивчаючи ефективність сільськогосподарського кредиту для бідняцько–середняцьких господарств, Т. Німчинов основну свою увагу приділяв аналізу приросту вартості основних фондів, забезпеченості сільськогосподарським реманентом, робочою та продуктивною худобою, розмірів посівної площі, врожайності, товарності господарств, які кредитувалися товариствами. Вчений приходив до висновку про вирішальну роль сільськогосподарського кредиту у піднятті та подальшому зростанні селянських господарств.

Т. Німчинов у своїх роботах звертав увагу на важливість врахування особливостей району діяльності сільськогосподарського кредитового товариства, підкреслюючи, що це одна з передумов правильної постановки роботи товариства. З практики діяльності кредитових товариств вчений наголошував, що товариство найбільш ефективно могло розвивати свою діяльність, охоплюючи райони з 1000 – 1500 селянських господарств. Крім числа господарств важливим фактором мала площа району та віддаленість окремих пунктів від місця перебування правління [8, с. 11–12].

Т. Німчинов вказував, що характер, напрям і розміри роботи сільськогосподарського кредитового товариства як організації, що мала задовольняти господарчі потреби своїх членів, у значній мірі залежали від економічних умов, в яких перебували селянські господарства. До них Т. Німчинов відносив відомості про стан сільського господарства, а саме засівна площа, головні культури, забезпеченість господарств робочою худобою та реманентом, а також дані щодо окремих селянських господарств [8, с. 14].

Важливе значення для аналізу роботи сільськогосподарського кредитового товариства вчений надавав даним про товарність сільського господарства. Адже організація збуту продуктів сільського господарства членів відносилось до одних з основних завдань товариства. Таким чином, вчений наголошував, що розміри товарних лишків за окремими культурами та галузями сільського господарства показували можливі розміри роботи товариства в даному напрямку, а порівняння фактично проведеної товариством роботи дозволяв визначати процент охоплення нею товарної сільськогосподарської продукції [8, с. 17].

Т. Німчинов розглядав сільськогосподарське кредитове товариство не як відокремлену організацію, що самостійно здійснювала свої операції, адже роботі воно було зв'язане з цілою системою сільськогосподарської кооперації, яка в свою чергу зв'язувалась з усім народним господарством. Відповідно, всі заходи товариства щодо піднесення та розвитку сільського господарства, на думку вченого, мали бути тісно пов'язаними із заходами всієї системи сільськогосподарської кооперації та заходами держави, яка регулювала розвиток всього господарства [8, с. 24]. Вчений зазначав, що сільськогосподарське кредитове товариство у своїй роботі мало прагнути до охоплення своєю роботою найголовніших галузей – основних для більшості населення свого району. Тобто товариство

не повинно було розкидатися в своїй роботі, інакше її ефективність була б незначною.

На основі накопиченого досвіду у роботі Т. Німчинова надавалися практичні поради по побудові здорового балансу, прискорення обороту товарів та кредитних коштів, рекомендувалися перевірені методи аналізу господарчо–фінансового стану кредитних сільськогосподарських товариств. Аналізувалися можливі перспективи та обсяг збутових і постачальницьких операцій [3, с. 12].

Аналіз цілого комплексу економічних питань, пов'язаних з господарським обігом коштів селянських господарств, їх вплив на обсяги та темпи формування фінансового потенціалу кредитних сільськогосподарських товариств, подавався у роботі М. Гуревича [9]. Вчений відзначав нестабільність грошових надходжень та виробничих витрат селянського господарства, здійснив спробу віднайти критерії для об'єктивного визначення економічного стану селянських господарств. До них він відносив грошові надходження від занять промислами та заробітки поза сільським господарством, аналізуючи які вивчав динаміку здачі і оренди землі – основний чинник селянського господарства [3, с. 16].

Цінність даних робіт полягала на лише у спробі обґрунтувати власні погляди на теорію сільськогосподарського кредиту, але й у тому, що їх автори, беручи участь у керівництві практичної роботи сільськогосподарської кооперації та кредиту, могли відчувати та визначати економічні тенденції, в яких відбувався розвиток системи кооперативного кредиту в цілому. Також важливою була й можливість вчених використовувати свіжі та достовірні статистичні матеріали та зведення, значна частина яких не збереглася до наших днів [3, с. 16].

Вже з другої половини 1920–х рр. спроби об'єктивного аналізу ситуації в області кредитування села всі більше поступалися місцем апології класової спрямованості в діяльності товариств, псевдонаукових доказам соціально–економічної ефективності сільськогосподарського кредиту для незаможницьких прошарків села. Особливо це стосувалося робіт, які виходили у 1928–1929 рр.

Реалізація курсу на масову колективізацію села та пов'язана з цим реорганізація системи сільськогосподарського кредиту та переслідування кооперативних та кредитних працівників знайшли відображення у ряді робіт, які виправдовували та прикрашали процеси одержавлення кредитної кооперації та чистки її членів.

Таким чином, характерною особливістю робіт 1920–х рр. стала їх гостра полемічна спрямованість, відстоювання авторами точок зору тієї системи, в які вони працювали – товариств сільськогосподарського кредиту, ЦСУ та інших. Однак в роки непу партійна диктатура привела до панування в історіографії концепції, що повністю схвалювала політику комуністів у сфері сільськогосподарського кредиту. Тому спеціалістам з дореволюційним стажем для відстоювання кооперативних принципів доводилося застосовувати двозначність, ряд з них обмежувався лише констатацією та аналізом окремих параметрів роботи різних ланок сільськогосподарського кредиту, уникаючи їх оцінки.

Та все ж ряд дослідників при узагальненні досвіду діяльності сільськогосподарського кредиту відстоювали ту точку зору, що головними факторами слабкості радянської кредитної кооперації були адміністративно-командні методи управління кооперацією державними органами, зростання недовіри селянства до товариств, бідняцька спрямованість фінансування села.

Отже, українські вчені-аграрники у своїх дослідженнях, що побачили світ у період непу, розглядали різні параметри діяльності кредитних союзів та товариств, обговорювали питання теорії кооперативного кредиту, розглядали окремі події, пов'язані з роботою кредитної кооперації, давали оцінки діям радянської влади. Незважаючи на деяку вузьку проблематику цих робіт, їх історіографічна цінність визначається високим професіоналізмом та критичним підходом при оцінці процесів, що відбувалися у кредитній кооперації при радянській владі.

Список використаних джерел

1. Кульчицький С. В. Концепція «кооперативного соціалізму» / С. В. Кульчицький // Український історичний журнал. – 1995. – №2. – С.3–17; Морозов А. Г. Село і гроші: Українська кредитна кооперація в добу непу / А. Г. Морозов. – Черкаси, НДІТЕХІМ, 1993. – 275 с.; Марочко В. І. Українська селянська кооперація: історико-теоретичний аспект (1861–1929 рр.) / Марочко В. І. – К.: М.Р. Kots Publishing, 1995. – 224 с.; Лазуренко В. М. Українське фермерство: злет і падіння (1921–1929 рр.). – Черкаси: ЧДТУ, 2013. – 474 с.
2. Лозовий А. Сельско-хозяйственная кооперация и значение ее в современных условиях / А. Лозовый. – К.: Издательство «Пролетарий», 1926. – 270 с.
3. Морозов А. Г. Село і гроші: Українська кредитна кооперація в добу непу / А. Г. Морозов. – Черкаси: НДІТЕХІМ, 1993. – 275 с.
4. Качинський В. На допомогу селянському господарству. Сільськогосподарський кредит на Україні / В. Качинський. – Х.: Червоний шлях, 1924. – 54 с.
5. Височанський П. Кооперативний кредит / П. Височанський. – Х.: Книгоспілка, 1929. – 408 с.
6. Подольський І. М. Сільсько-господарський кредит / І. М. Подольський. – Х.: Державне видавництво України, 1928. – 313 с.
7. Макаровський О. Організація і практика сільсько-господарського кредитового товариства / О. Макаровський. – Х.: Книгоспілка, 1929. – 280 с.
8. Німчинов Т. Аналіз роботи сільсько-господарського кредитового товариства / Т. Німчинов. – Х.: Книгоспілка, 1928. – 148 с.
9. Гуревич М. Б. Питання сучасного селянського господарства України / М. Б. Гуревич. – Х.: ЦСУ, 1927. – 162 с.

References

1. Kul'chyc'kyj S. V. Konceptija «kooperatyvnoho socializmu» / S. V. Kul'chyc'kyj // Ukrai'ns'kyj istorychnyj zhurnal. – 1995. – №2. – S.3–17; Morozov A. G. Selo i groshi: Ukrai'ns'ka kredytna kooperacija v dobu nepu / A. G. Morozov. – Cherkasy, NDITEHIM, 1993. – 275 s.; Marochko V. I. Ukrai'ns'ka seljans'ka kooperacija: istoryko-teoretychnyj aspekt (1861–1929 rr.) / Marochko V. I. – K.: M.R. Kots Publishing, 1995. – 224 s.; Lazurenko V. M. Ukrai'ns'ke fermerstvo: zlet i padinnja (1921–1929 rr.). – Cherkasy: ChDTU, 2013. – 474 s.
2. Lozovij A. Sel'sko-hozjajstvennaja kooperacija i znachenie ee v sovremennyh uslovijah / A. Lozovij. – K.: Izdatel'stvo «Proletarij», 1926. – 270 s.
3. Morozov A. G. Selo i groshi: Ukrai'ns'ka kredytna kooperacija v dobu nepu / A. G. Morozov. – Cherkasy: NDITEHIM, 1993. – 275 s.
4. Kachyns'kyj V. Na dopomogu seljans'komu gospodarstvu. Sil's'kogospodars'kyj kredyt na Ukrai'ni / V. Kachyns'kyj. – H.: Chervonyj shljah, 1924. – 54 s.
5. Vysochans'kyj P. Kooperatyvnyj kredyt / P. Vysochans'kyj. – H.: Knygospilka, 1929. – 408 s.

6. Podol's'kyj I. M. Sil's'ko-gospodars'kyj kredyt / I. M. Podol's'kyj. – H.: Derzhavne vydavnytvo Ukrai'ny, 1928. – 313 s.

7. Makarovs'kyj O. Organizacija i praktyka sil's'ko-gospodars'kogo kredytovoho tovarystva / O. Makarovs'kyj. – H.: Knygospilka, 1929. – 280 s.

8. Nimchynov T. Analiz roboty sil's'ko-gospodars'kogo kredytovoho tovarystva / T. Nimchynov. – H.: Knygospilka, 1928. – 148 s.

9. Gurevych M. B. Pytannja suchasnoho seljans'kogo gospodarstva Ukrai'ny / M. B. Gurevych. – H.: CSU, 1927. – 162 s.

Kyvgyla I. G., receiver from the department of Ukrainian history and social disciplines, Cherkasy State Technological University (Ukraine, Cherkasy), milkers@yandex.ru

Mapping the institutional development of the system of agricultural credit in the scientific heritage of agricultural economists of the era of NEP

Examines the scientific heritage of the scientists-agrarians of the new economic policy period (1921–1929) the formation of a system of agricultural credit. Shows the reflection of the institutional development of the system of agricultural credit local hostname period in the works of such famous economists-agrarians of the 20-ies of XX century as A. Lozovoi, Kaczynski, P. Vysochanskii, I. Podolskiy, V. Makarov, T. Nemchinov, M. Gurevich. It is stated that in spite of some narrow perspective of the work of the above scientists, their historiographical value is determined by the high professionalism and critical approach in the evaluation of processes taking place in the credit cooperative societies under Soviet rule. We have that in the Soviet era system of rural credit has gone through several stages, distinguished by the originality and quality associated with changes in socio-economic policy of the Soviet government.

Keywords: agricultural, scientist, agriculture, research, researcher, cooperatives, lending, farms, agricultural cooperation.

* * *

УДК 94(477)

Пащенко В. В.,

кандидат історичних наук, незалежний дослідник
(Україна, Черкаси), pashchenko_vv@ukr.net

Роль вищого державно-політичного чиновництва в експлуатації природного потенціалу України під час індустріалізації 1930-х рр. (на прикладі О. Шліхтера)

Виконавцями індустріалізації в СРСР були чиновники на місцях. О. Шліхтер – впливовий функціонер і керівник науково-дослідницьких установ був одним із них. Вивчення його діяльності розширює уявлення про індустріалізацію та про типовий портрет партійця УСРР 1930-х рр. Тому, мета роботи – дослідити роль вищого чиновництва в експлуатації природного потенціалу України під час індустріалізації на прикладі О. Шліхтера.

Подібних досліджень на сьогодні не існує. О. Шліхтер будував вигідний партії взаємозв'язок державних та наукових закладів, не враховуючи інтереси окремих республік та галузей. Цим сприяв експлуатації природного потенціалу України. Яскравим підтвердженням цього є його роботи. Більшість повторюють рішення, плани, директиви ВКП(б) та Раднаркому. Це – основний доказ, що цей та інші діячі були провідниками більшовицького плану індустріалізації в Україні з її нелюдьськими методами та часто катастрофічними наслідками.

Ключові слова: О. Шліхтер, індустріалізація, АН УСРР, концепція Великого Дніпра, Рада по вивченню продуктивних сил України, Головнафта, корисні копалини, п'ятирічний план, Комісія науково-культурної пропаганди.

Індустріалізація в СРСР у 1930-х рр. – важливий, складний та неоднозначний процес в історії. Її авторами стали провідники більшовицького режиму. За їх вказівками розроблялися проекти, що мали задовольняти потреби наддержави. Звісно, кілька десятків чиновників з Кремля не могли самотужки здійснити індустріалізацію. Безпосередніми її впливачами стали функціонери на місцях, цілком підпорядковані центру та керовані його настановами.

Одним з таких чиновників був Олександр Шліхтер. Він був українцем за походженням, перебував на різноманітних вищих державних посадах в УСРР